

Bütün bunlar istehsal olunan məhsulların maya dəyərinin baha başa gəlməsinə və istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin aşağı düşməsinə, geniş təkrar istehsalın inkişaf etdirilməsi imkanlarının məhdudlaşmasına səbəb olur. Ona görə də sahibkarlar öz fəaliyyətini artırmaq məqsədi ilə müxtəlif təşkilatlardan kredit alır, əldə etdiyi gəlirlə həmin krediti ödəyə bilmir və nəticədə iqtisadi səmərəliliyi təmin etmir. Bütün bunlar sahibkarlığın səmərəli fəaliyyət göstərməsini çətinləşdirir.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı təbii-iqlim və torpaq şəraitindən asılı olduğu üçün istehsal mövsümü xarakterə malikdir. Bu kənd təsərrüfatında kredit resurslarından, mövcud olan maşın-mexanizmlərindən istifadə işinin də mövsüm xarakter almasına səbəb olur, daha çox

maşın və mexanizmlərə tələbat yaradır. Ona görə də kənd təsərrüfatında məşğul olan sahibkarlar üçün kredit siyasəti başqa strukturlardan fərqli olmalıdır. Kredit faizi təsərrüfatın istehsal şəraiti, infrastruktur, məhsulların satış formaları, iqtisadi imkanları nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir.

Yaxşı olar ki, maddi-texniki təchizat və aqrotexniki servis xidmətlərindən istifadənin yüksəldilməsi məqsədi ilə sahibkarlar üçün güzəştli kredit növündən istifadəyə şərait yaradılsın. Çünki hazırda sahibkarlar üçün çox vacib olan maşın və mexanizmlərin qiyməti çox bahadır, həmin texnikanı almağa onların vəsaiti yoxdur, xidmət sahələrinin işi isə müasir dövrün tələbatına uyğun deyildir, xidmətlərin qiyməti də bahadır.

AQRAR SAHƏDƏ DAVAMLI INKİŞAFIN FORMALAŞMASI MƏSƏLƏLƏRİ

R.M.RÜSTƏMOV, aspirant
Azərbaycan ETKTİ və Tİ

XX əsrdən etibarən təbii resursların kortəbii istifadəsinin artması, onların istismarının bir qədər də güclənməsi təbiət-insan "qarşıdurması"nın daha da kəskinləşdirmiş, resursların məhdudluğu şəraitində insanların artan ehtiyaclarının optimal şəkildə ödənilməsi məsələsi artıq bəşəriyyəti düşündürən bir nömrəli problemə çevrilmişdir. Məhz bu problemin həlli yollarının tapılması və təbiət-insan "qarşıdurması"nın sülh müstəvisinə keçirilməsi istiqamətində atılan cəhdlərin nəticəsində, ötən əsrin sonlarından etibarən "davamlı inkişaf" deyilən məsələ gündəmə gətirilmiş və çox qısa zaman ərzində bu problem ətrafında araşdırmalara başlanılmışdır. Lakin hələlik aqrar sahədə bu problemin öyrənilməsi çox az sayda tədqiqatların predmeti olmuşdur. Bu səbəbdən də, aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşması məsələlərinin öyrənilməsi böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Aqrar sahədə davamlı inkişaf məsələlərinin və onların həlli yollarının təhlilinə keçməzdən öncə, davamlı inkişaf probleminin özünə ümumi şəkildə toxunmaq və onun spesifik xüsusiyyətlərini diqqətə çatdırmaq istədik.

Qeyd edək ki, Rusdilli ədəbiyyatda "ustoyçivaa razvitie", ingilisdilli ədəbiyyatda "sustainable development", "permanent development" kimi işlənən bu termin, Azərbaycan leksikonuna "davamlı inkişaf", "dayanıqlı inkişaf" və ya "gələcəkli inkişaf" adı ilə daxil olmuşdur. Həm "davamlı inkişaf", həm "dayanıqlı inkişaf", həm də "gələcəkli inkişaf" terminləri, demək olar ki, eyni mənaları ifadə etdiklərinə görə, eyni bir fikrin ifadə edilməsində onların hər üçündən tam bərabər şəkildə istifadə etmək olar.

Lakin Azərbaycan praktikası üçün onlardan yal-

nız birindən - "davamlı inkişaf" terminindən istifadəni düzgün hesab edərdik. Fikrimizcə, qeyd edilən problemin öyrənilməsində fikir ayrılıqlarının yaranmasına yol verməmək üçün də vahid terminalogiyanın tətbiqi çox faydalı olardı.

İndi isə davamlı inkişaf probleminin formalaşma tarixinə və bu problem barəsində müxtəlif müəlliflərin nəzəri fikirlərinə qısaca nəzər salaıq. Məlumat üçün bildirək ki, davamlı inkişaf termini ilk dəfə 1987-ci ildə BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiyasının ("Brundtlənd Komissiyası") fəaliyyəti zamanı işlənmiş və sonradan bu məfhum geniş yayılaraq populyarlıq qazanmışdır. Norveçin baş naziri Qro Harlem Brundtləndin rəhbərliyi altında 1983-cü ildə yaradılan bu komissiyaya 21 ölkədən elə bu sayda nümayəndə daxil olmuşdur.

Tam müstəqil qurum kimi fəaliyyət göstərmiş bu komissiyanın qarşısında 3 əsas vəzifə qoyulmuşdur. Kritik ətraf mühit və inkişaf məsələlərinin yenidən müzakirəsi və təkliflərin formalaşdırılması, bu məsələlərdə beynəlxalq əməkdaşlığın yeni formalarının irəli sürülməsi, ayrı-ayrı biznes dairələrinin, fərdi şəxslərin və QHT-lərin bu məsələlərdə öhdəliklərinin müəyyənləşdirilməsi kimi vəzifələri yerinə yetirən Komissiyanın 4 illik araşdırmalarının yekununda hazırlanan "Bizim ümumi gələcəyimiz" ("Our common future") nəşrində davamlı inkişafa aşağıdakı kimi izah verilmişdir: "Davamlı inkişaf anlayışı altında elə inkişaf başa düşülməlidir ki, o, bugünkü nəslin tələbatını ödəməklə bərabər, gələcək nəslin də öz ehtiyaclarını lazımi səviyyədə ödəyə bilməsini təhlükə altına almamış olsun"(4).

Davamlı inkişaf termininin ilk dəfə işlənilməsi və bu mövzunun elmi əsaslar üzərində təhlili Brundtlənd

Komissiyasının adı ilə bağlı olsa da, qeyd edilən məsələnin kökünün bir qədər dərin olduğu da məlumdur. Belə ki, davamlı inkişaf və ərzaq təhlükəsizliyi barədə ilk fikirlərin müəlliflərindən biri XVIII əsrdə yaşamış ingilis iqtisadçısı, demoqraf Tomas Maltus hesab edilir. O, 1798-ci ildə özünün "Əhali prinsipləri haqqında oçerk" adlı kitabında əhalinin sayının sürətli artımını nəzərə alaraq, bu artımın dövlət tərəfindən nəzarətə götürülməsini təklif etmişdir. T.Maltus əhali artımının ərzaq məhsullarının artım səviyyəsindən xeyli çox olması fikrini söyləməklə, dolayısıyla bu cür artımın davam etməsinin qeyri-mümkünlüyünə, yəni davamlı inkişafın zəruriliyinə eyham vurmuşdur.

Lakin məlum olduğu kimi, sonradan aqrar istehsalın genişlənməsi və əhali artımını ötməsi ilə Maltus nəzəriyyəsi öz əhəmiyyətini itirmişdir ("Maltusianizmin fəlakəti"). Amma uzun müddət ərzində meydana gələn hadisələr T.Maltusun fikirlərinin səhv olduğunu sübut etsə də, 1972-ci ildə həmin fikirlərə yenidən qaydılmışdır. Belə ki, davamlı inkişaf probleminin ilk tədqiqatçılarından biri olan D.Meadovs 1972-ci ildə çap etdirdiyi "Artımın limitləri" adlı əsərində Maltusun fikirlərinin heç də uzun illər düşünüldüyü kimi tamamilə səhv olmadığını sübut etmişdir. Onun düşüncələrində mərkəzi yeri isə əhalinin artımı və istehsalın həcmi tutmuşdur. O, XXI əsrdə bəşəriyyəti qlobal resurs fəlakəti ilə üz-üzə qoymamaq üçün "sıfır faizli artım" rejiminə keçidi təklif etmişdir.

Klassik iqtisad məktəbinin təmsilçisi David Rikardo da iqtisadi artımın limitləşdirilməsi fikrini irəli sürmüşdür. Rusiyalı akademik V.A.Koptyuk isə davamlı inkişaf anlayışına bir qədər geniş aspektdən yanaşaraq, onun 2 cür izahını vermişdir:

- Davamlı inkişaf-təbiət və cəmiyyət altsistemləri arasında dinamik tarazlıqdır;

-Davamlı inkişaf-yoxsulluğun aşağı salınması, istehlakın səmərəliləşdirilməsi və texnoloji təkamül yolu ilə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında disparitetin kəskin şəkildə azaldılması strategiyasıdır. (3)

Davamlı inkişaf probleminin qarşıya qoyduğu məqsədlərin miqyasından, həyata keçirilən tədbirlərin genişliyindən, sərf olunan maliyyə vəsaitlərinin həcmindən və s. asılı olaraq o, individual, yerli (lokal), regional, milli və beynəlxalq olmaqla 5 səviyyədə qəbul edilə bilər. Beynəlxalq səviyyədə davamlı inkişafın qurulması və qorunub saxlanması ilə BMT və onun bu sahədə ixtisaslaşmış qurumları məşğul olursa, milli səviyyədə hökumət və onun ayrı-ayrı qurumları, yerli və regional səviyyələrdə isə yerli icra hakimiyyəti orqanları, bələdiyyələr, ayrı-ayrı QHT-lər, əhali kütləsi və digərləri məşğul olurlar. Lakin unutmamaq olmas ki, davamlı inkişaf məsələsi bəşəriyyətin və dünyanın gələcəyinin xilas edilməsi kimi qlobal məqsədləri qarşıya qoyduğuna görə, bütün səviyyələrdə həyata keçirilən tədbirlər, qarşıya qoyulan məqsədlər bir-birini və digər səviyyələri inkar etməməli və onlarla ziddiyyət təşkil etməməlidir

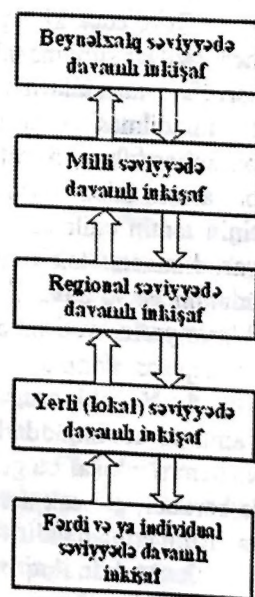
(Bax Sxem 1).

Sxemdən göründüyü kimi, hər bir səviyyə özündən yuxarı səviyyənin məqsədlərinə xidmət etməklə, özündən aşağı səviyyənin məqsədlərini də tamamilə nəzərdə tutur. Sadəcə olaraq, ölkələrin coğrafi fərqliliklərinə, iqtisadi və sosial inkişaflarındakı müxtəlifliklərə, eləcə də, fərqli tarixi təkamül yolu keçdiklərinə görə, davamlı inkişaf məqsədlərində və bu yolda həyata keçirilən tədbirlərdə müxtəlifliklər ola bilər.

Yuxarıda qeyd edilən tərifləri ümumiləşdirərək, davamlı inkişafa aşağıdakı kimi tərif vermək olar: Davamlı inkişaf - hər bir kəs üçün maddi təminat səviyyəsini və həyatın keyfiyyətini yüksəldən, yoxsulluğu minimuma salan, insanların həyat səviyyələri arasında dispariteti azaldan, ətraf mühitin mühafizəsi və idarəedilməsi üçün resursları təmin edən, bəşəriyyətin gələcəyinin mövcud olması üçün resurslardan səmərəli istifadəni nəzərdə tutan iqtisadi, sosial, ekoloji, mədəni, hüquqi tərəqqidir. Bu formalı inkişaf isə "gələcəkli inkişaf" və ya "gələcək üçün inkişaf"dır. Gələcəkli inkişafın hər bir ölkə üçün əhəmiyyətli olduğunu göz önünə alaraq, nə üçün bütün dünyada davamlı inkişafa keçidə, onun nəzəri və praktiki aspektlərinin öyrənilməsinə bu qədər əhəmiyyət verildiyinin səbəblərini görmək olar.

Qeyd edək ki, ilk illərdə davamlılıq terminindən yalnız inkişafın xüsusi bir formasını ifadə etmək üçün istifadə edilirdisə, sonradan müxtəlif elm və fəaliyyət sahələrində ondan geniş istifadə olunmağa başlamışdır. Bununla da, davamlı inkişaf, davamlı aqrar iqtisadiyyat, davamlı kənd təsərrüfatı, davamlı istehsal, davamlı istehlak və s. kimi yeni terminlər meydana gəlmişdir. Lakin onları birləşdirən ümumi cəhət, hər birinin bu günkü imkanlardan və mövcud resurslardan gələcək nəsillərə kompensasiya edilməsi şərti ilə qənaətlə istifadəsi ideyasına söykənməsidir.

Aqrar sahənin davamlı inkişafı dedikdə, ilk növbədə, bu sahədə istehsal olunan məhsulların (həmçinin göstərilən xidmətlərin, görülən işlərin) davamlı artımı, aqrar sahənin mövcud olduğu kənd ərazilərində yaşayan insanların yaşayış səviyyəsinin və həyatının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, kənd ərazilərində və ümumilikdə aqrar sahədə çalışanlar arasında bərabərlik və sosial ədalətin qurulması, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması, kənd ərazilərində təhsil, səhiyyə və ictimai iaşə xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, insan hüquqlarının qorunması, işsizliyin azaldılması, təhlükəsiz və təmiz qida resurslarının təmin edilməsi, kənd infrastrukturunun (isteh-

Sxem 1: Müxtəlif səviyyələrdə davamlı inkişaf sxemi

sal, sosial və bazar infrastrukturuları) yaradılması və s. başa düşülür. Göründüyü kimi, aqrar sahənin davamlı inkişafının qarşıya qoyduğu bu vəzifələrin bir qismi ümumrespublika və ümumiqtisadiyyat səviyyəli olmaqla makroiqtisadi səciyyə daşıyır. Bu səbəbdən, hesab etmək olar ki, ölkənin davamlı inkişaf strategiyası hazırlanarkən bu amillər və vəzifələr orada mütləq integrə olunmuş şəkildə nəzərdə tutulmalıdır. Əks təqdirdə, əlahiddə şəkildə tərtib və icra olunan plan və proqramlar, bəzi hallarda bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edə bilər.

Davamlı aqrar iqtisadiyyata xas olan əsas problemləri sırasına habelə, torpaqlardan səmərəli istifadə, biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması, sudan istifadənin yaxşılaşdırılması, ümumi mülkiyyətin istifadəsi vəziyyəti, iqtisadi situasiya, sosial problemlər, ticarət və global dəyişikliklər və s. aid edilir.

İ.e.d. prof. S.V.Salahov isə, davamlı inkişaf probleminin özündə kəndin sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafı, ekoloji mühafizə və ətraf mühitin qorunması, sahibkarlığın inkişafı, maddi-texniki resurslardan səmərəli istifadə və s. məsələlərin durduğu fikrini söyləmişdir. Onun fikrincə, başlıca vəzifəsi yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması, ölkədə sosial-iqtisadi və ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılması və s. olan aqrar sahənin davamlı inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması çox zəruridir. (1)

Aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də yoxsulluq problemidir. Statistikaya görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin yoxsullarının 70 %-i kənd ərazilərində yaşayır və onların yaşayışları əsasən bu sahədən asılıdır. Ona görə də, kənd təsərrüfatının inkişafı yoxsulluq və aclıq kimi problemlərlə mübarizədə çox əhəmiyyətlidir. Bu fikiri iqtisadi tərəqqinin əsas prinsipi hesab edən inkişaf etməkdə olan ölkələrin bəzində, aqrar sahəni hətta iqtisadi inkişafın mühərriki hesab edirlər.

Qeyd edək ki, aqrar sahədə davamlı inkişafın başlıca vəzifəsi kimi insanların ərzaq və ən mühüm kənd təsərrüfatı məhsullarına olan ehtiyaclarının stabil olaraq təmin edilməsi göstərilir. Bu baxımdan davamlı inkişaf bütün insanların həyatı vacib əhəmiyyət kəsb edən tələbatlarının ödənilməsinə və hər kəsə yüksək həyat şəraitinin təmin edilməsi üçün bərabər səviyyədə imkanlar yaradılmasını tələb edir. Fikrimizcə, həmin tələblərin ödənilməsi və davamlı inkişafın qarşıya qoyduğu vəzifələrin yerinə yetirilməsi aşağıda qeyd edilən 4 mühüm prinsipə əsaslanmalıdır:

1. Varislik prinsipi. Bəşəriyyət hər cür inkişafı davamlı və uzunmüddətli etməyə, doğrudan da qadirdir və həmin inkişaf bu günkü nəslin ehtiyaclarını ödəməklə bərabər, gələcək nəsli də öz ehtiyaclarını ödəməkdən məhrum etməməlidir;

2. Məhdudluq prinsipi. Təbii resursların istismarı sahəsində olan məhdudiyyətlər artıq ciddi xarakter almağa başlayıb. Onlar texnikanın və sosial inkişafın müasir səviyyəsi ilə, həmçinin insanların fəaliyyətinin

nəticələri ilə mübarizədə biosferin imkanları ilə əlaqədardır;

3. Həyatın keyfiyyətliliyi. Bütün insanların minimum ehtiyaclarını təmin edilməsi və hamıya layiqli həyatın təmin olunması imkanlarının verilməsi zəruridir. Çünki minimum həyat səviyyəsini təmin etmədən davamlı və uzunmüddətli inkişafın formalaşdırılması, praktiki olaraq mümkün deyil. Bu gün ekoloji və digər fəlakətlərin əsas səbəblərindən biri məhz yoxsulluq hesab edilir;

4. Uyğunluq prinsipi. Əhalinin sayı və artım təmininin, onların həyat tərzinin planetin ekoloji imkanları və dünyanın global ekosisteminin dəyişən potensialı ilə uzlaşdırılması çox vacibdir.

Bu prinsiplər çərçivəsində davamlı aqrar iqtisadiyyatın formalaşdırılması bir sıra zəruri şərtlərin yerinə yetirilməsini və onların icrasını da tələb edir. Həmin şərtləri şərti olaraq 5 hissəyə - iqtisadi, sosial, ekoloji, siyasi və hüquqi şərtlərə bölmək olar.

İqtisadi şərtlər:

Davamlı inkişaf konsepsiyası gəlirlərin artırılmasına və insanların həyat tərzinin (keyfiyyətinin) yüksəldilməsinə əsaslanır. Resursların məhdudluğu uzun müddətdir ki, fundamental iqtisadi fakt kimi qəbul edildiyinə görə, davamlı inkişaf, hər şeydən öncə, məhdud resurslardan optimal şəkildə istifadəni nəzərdə tutmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz iqtisadi şərtlər davamlı inkişaf konsepsiyasının əsaslarını təşkil edir. Davamlı inkişafın ən mühüm iqtisadi şərtləri sırasına iqtisadi sabillik, makroiqtisadi və makromaliyyə göstəricilərinin optimal həddə saxlanması, resurslardan qənaətlə istifadə, əlverişli iqtisadi və investisiya mühiti və digərləri daxildir.

Sosial şərtlər:

Davamlı inkişaf konsepsiyası sosial istiqamətli olub, sosial və mədəni sabilliyin saxlanması-na, həmçinin dağıdıcı konfliktlərin sayının azaldılmasına istiqamətlənməlidir. Məhz sosial problemlərin birinci dərəcəli həll edilməsi vacibliyi, son nəticədə davamlı inkişaf konsepsiyasının ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. "Cəmiyyətin bütün üzvləri arasında resurs və imkanların ədalətsiz bölgüsü davamlı inkişafı mümkünsüz edir.

Ona görə də, insanlar üçün layiqli həyat şəraitinin təmin olunması dünya dövlətlərinin başlıca məqsədi olmalıdır"(2). Gəlirlərin və sərvətlərin ədalətli bölgüsü olmadan davamlı və ədalətli inkişafdan söhbət gedə bilməz. Bir sözlə, bütün növ resurslar həm bugünkü, həm də gələcək nəsillər üçün mirasdır və ona görə də, bu resurslar nəsil-dən-nəsilə ötürülməlidir.

Ekoloji şərtlər:

Davamlı inkişafın ekoloji şərtləri bioloji və fiziki sistemlərin sabilliyinin təmin edilməsini tələb edir. Bütünlükdə, biosferin global sabilliyi ekoloji sabillikdən daha çox asılıdır. Təbii resursların deqredasiyası, ətraf mühitin çirkləndirilməsi və bioloji müxtəlifliyin pozulması ekoloji sistemin özünəbərpə imkanlarını azaldır.

Bəşəriyyətin gələcəyi ekoloji amillərin nəzərə alınmasını, biomüxtəlifliyin saxlanılmasını və digər təbii və ekoloji faktorların diqqətdə saxlanılmasını tələb edir.

Siyasi şərtlər:

Hər bir ölkədə olan siyasi sabitlik, dövlətin cəlb edildiyi münaqişələr və hərbi əməliyyatlar, siyasi partiyalar və toplular arasındakı siyasi toqquşmalar və digər faktorlar nəinki davamlı inkişafa, eləcə də iqtisadiyyatın durumuna mənfi təsir göstərir. Digər tərəfdən, hakimiyyət dəyişiklikləri və dövlət qurumları, nazirliklər arasındakı fikir ayrılıqları da davamlı inkişafın həlledici faktorlardan hesab edilir.

Hüquqi şərtlər:

Hüquqi şərtlər dedikdə, ilk növbədə, davamlı inkişafın formalaşması və daha da təkmilləşməsi üçün zəruri qanunvericilik bazasının, hüquqi əsasların həm beynəlxalq səviyyədə, həm də milli səviyyədə (bir ölkə daxilində) yaradılmasını nəzərdə tutur. Son dövrlər, xüsusilə də, ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən davamlı inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsinə diqqət artmışdır. Bu məsələ BMT-nin 1992-ci ildə Rio de Janeyro şəhərində keçirilən Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Konfransında geniş müzakirə olunmuşdur. Həmin konfransda davamlı inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılması üzrə proqram qəbul edilmişdir. Şübhəsiz ki, davamlı inkişaf məsələsinə həsr edilən ən böyük tədbir 2002-ci ilin 26 avqust-2 sentyabr tarixində Cənubi Afrikanın Yohannesburq şəhərində təşkil edilən Dünya Sammiti olmuşdur.

Davamlı inkişafa dair Dünya Sammitinin hesabı da çərçivə xarakterli əsas hüquqi sənədlərdən biri və bəlkə də birincisi hesab edilə bilər. Ümumiyyətlə, davamlılıq ideyası BMT-nin sənədlərində, onun ən ümdə fəaliyyət prinsiplərində və istiqamətlərində çox tez-tez istifadə edilir.

Azərbaycan Respublikasında da davamlı inkişafın hüquqi bazasının formalaşdırılması istiqamətində bir sıra işlər görülmüşdür. Ələlxüsus, "2006-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nın hazırlanması barədə ölkə prezidentinin 20 iyun 2005-ci il tarixli 853 Nəli sərəncamı və həmin sərəncama əsasən yaradılan İşçi Qrupunun fəaliyyəti bu sahədə görülmə işləri daha da sürətləndirməyə imkan vermişdir.

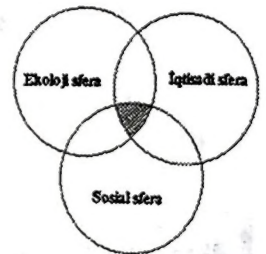
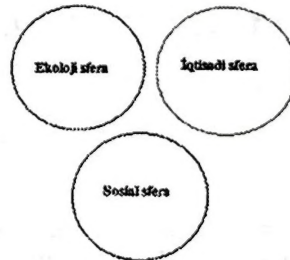
Davamlı aqrar iqtisadiyyatın yuxarıda nəzərdən keçirilən 5 mühüm zəruri şərtinin hər birinin ayrı-ayrılıqda deyil, kompleks şəkildə nəzərdən keçirilməsini daha məqsəduyğun hesab edirik. Çünki bu şərtlərin hər biri digərini tamamlamaqla, qarşılıqlı əlaqə şəraitində fəaliyyət göstərir.

Davamlı inkişafın formalaşması və tarixən inkişafı baxımından, qeyd edilən 5 şərtin 3-ü - sosial, iqtisadi və ekoloji şərtlər ilkin əhəmiyyət kəsb edir. Sosial, iqtisadi və ekoloji şərtlərin birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb etməsi isə, davamlı inkişafın məhz bu şərtlərin mövcud olduğu sferaların qovşağında meydana gəlməsi və mövcud olması ilə əlaqədardır.

Dövlətin və cəmiyyətin davamlı inkişafa baxışlarından və bu yöndə həyata keçirilən tədbirlərin miqyasından və keyfiyyətindən, digər faktorlardan asılı olaraq bu sferalar ayrı-ayrılıqda da, kəsişmə halında da fəaliyyət göstərə bilər. Davamlı inkişaf səviyyəsi daha da genişləndikcə, kəsişmə sahəsinin həcmi böyüyür, əks halda isə kiçilir (Bax: şəkil 1 və 2).

Aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşması zamanı prioritetlərin düzgün müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bəzən əsas prioritet kimi stabil iqtisadi artımın saxlanılması göstərilir. Lakin bildirmək istərdik ki, bir sıra hallarda davamlı inkişafı səhv olaraq 0 faizli (və ya "sıfırlı") artımla eyniləşdirirlər. Bu fikirin tərəfdarları sübut etməyə çalışırlar ki, böyük həcmdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını tələb edən aqrar intensivləşdirmə davamlı ola bilməz. Əlbəttə, istehsalın bu formada (yəni, böyük həcmli) təşkilinin bərpa olunmayan resursları tükəndirə biləcəyini istisna etmək olmaz.

Lakin digər tərəfdən, bu fikirin tamamilə doğruluğuna da əmin olmaq düzgün olmazdı. Çünki davamlı aqrar iqtisadiyyat əhalinin gələcəkdə ərzaq və digər kənd təsərrüfatı məhsullarına olan artan tələbini ödəməli, həmçinin kənd əhalisinin artan hissəsinin davamlı həyat tərzini təmin etməlidir. Başqa sözlə, digər alternativ praktiki cəhətdən mümkün deyildir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının intensivləşdirilməsi prosesi əsas etibarəli davam etdirilməlidir. Beləliklə, is-

Şəkil 1. "Gələcəksiz inkişaf" modeli   Şəkil 2. Davamlı inkişaf modeli

tehsalın genişləndirilməsi qaçılmaz və zəruridir. Ona görə də, əsas məsələ çoxlarının düşündüyü kimi artımın olub-olmaması fikri deyil, bu artımın ətraf mühitə və kənd təsərrüfatına zərər vurmada necə əldə edilməsidir.

Deyənləri ümumiləşdirərək belə bir qənaətə gəlmək olar ki, davamlı inkişaf yalnız məcburetmiş tədbirləri sayəsində, dövlətin köməyi ilə formalaşdırıla bilməz. Bunun üçün cəmiyyətin hər bir üzvü tərəfindən davamlı inkişaf məsələsinə ciddi maraq göstərilməlidir.

Bir sözlə, yerli səviyyədə tutmuş qlobal miqyaslı tədbirlərə qədər ciddi addımlar atılmalı, bütün qüvvələr eyni məqsəd istiqamətində səfərbər edilməli, davamlılıq prinsiplərinə əməl olunması hər kəsin gündəlik həyat tərzinə çevrilməlidir. Beləliklə də, insanların həyat tərzindən tutmuş, illərlə formalaşan dəyərlər sistemində qədər ciddi dəyişikliklər aparılmalı, necə dəyərlər - israfçılıq, qənaət, kəmiyyət artımını keyfiyyət təkmilləşməsi, rəqabəti isə əməkdaşlıq əvəz etməlidir.

Sonda qeyd edək ki, davamlı aqrar iqtisadiyyat davamlı inkişafın tərkib hissəsi olmaqla, ondan ayrı şəkildə fəaliyyət göstərmir. Davamlı aqrar iqtisadiyyatın qurulması isə kompleks və uzun müddət ərzində əldə edilən proses olduğuna görə, ona integrə olunmuş yanaşmalar daha çox əhəmiyyətlidir.

Yalnız makro səviyyədə və digər sektorlarda baş verən prosesləri nəzərə alsaq, onda davamlı aqrar iqtisadiyyat və kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdırmağa yönəldilmiş cəhdlər aqrar sektor çərçivəsində uğur əldə etməyə kifayət etməyəcək. Ona görə də, integrasiya amilini diqqətdən kənarda qoymaq olmaz. Bu integrasiya istehsalçılar, istehlakçılar, yerli birliklər, biznes sektoru və müxtəlif hökumət qurumları və s. səviyyələrdə həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda, aqrar sahə ilə təhsil, nəqliyyat, ticarət və s. kimi qeyri-istehsal sektorları arasında integrasiyanın nəzərə alınması da diqqətdə saxlanılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1.S.V.Salahov, "Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri", Bakı-Nurlar-2004. 2.X.H.Гизатуллин, В.А.Троицкий, "Общественные науки и современность" Журнал, №5, Москва-1998. 3.Журнал "Экономическая наука и современной России", №4, 2001. 4."Our Common Future - Report of the World Commission on Environment and Development", United Nations, New-York-1987. 5. "Sustainability, Poverty and Policy Adjustment: From Legacy to Vision", Naresh C.Singh and Richard Strickland, International Institute for Sustainable Development, Canada, Monitoba-1994. 6.Peter Hurst, Agricultural workers and their contribution to Sustainable Agriculture and Rural Development", FAO-2005.

AQRAR SAHƏDƏ KİÇİK VƏ ORTA BİZNESİN INKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ

N.C. QAFAROV
Az.ETKTİ və Tİ

Böyük şəxsiyyət, xalqımızın ümummilli lideri, görkəmli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Respublikamızın ağır vəziyyətində xalqın çağırışı ilə hakimiyyətə yenidən qayıtması iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi aqrar sahəsində inkişafının başlanğıcı oldu. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən aqrar islahatlar sahədə mülkiyyət və istehsal münasibətlərinin sərbəstləşdirilməsi iqtisadi yüksəlişin əsasını qoymuşdur. Həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər, lazımı dəyişiklər, ölkə Prezidentinin xarici və yerli iş adamları ilə görüşləri, regionlara sərfəli, sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı qəbul etdiyi fərmanlar və digər hüquqi normativ aktlar aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına böyük təkan vermişdir.

Ötən illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal dinamika davamlı xarakter almış, kənd yerlərində canlanma, kənd əhalisinin iqtisadi-sosial vəziyyətinin yaxşılaşması prosesi sürətlənmişdir. Kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin bərqərar olması, aqrar siyasətin müasir bazar münasibətlərinin prinsiplərinə uyğunlaşdırılması kənd təsərrüfatında istehsal və iqtisa-

" Sustainable development formulation matters in the agricultural sphere"

SUMARRY

This article has been dedicated to the sustainable development of the most global and important theme of the XXI century, its necessity, sustainable agricultural economy, the formulation of this economic sphere. The history of the sustainable development, its tasks, scientific points of view regarding this topic, all terms of sustainability, such as economical, ecological, social, political and legal, however undertaken works in Azerbaijan towards sustainable development and agricultural economy is analysed in this article.

"Voprosi formirovaniya ustoyçivoqo razvitiya v aqrarnoy gkonomie"

di inkişaf dinamikaşının sürətləndirilməsində başlıca rol oynamışdır. Sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar görülmən tədbirlər nəticəsində ümumi daxili məhsulda qeyri dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 30% 2003-cü ildə 73,0% çatmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 noyabr 1999-cu il tarixli Fərmanı ilə "1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı" təsdiq olundu. Proqramda ölkədə aqrar islahatların dərinləşdirilməsinə dövlət himayəsinin aşağıdakı əsas istiqamətləri nəzərdə tutulmuşdu:

- aqrar sahədə əmlakın özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması;
- torpaq islahatının başa çatdırılması;
- meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsində islahatların sürətləndirilməsi;
- aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafına dövlət yardımı;
- aqrar sahədə idarəetmə sisteminin islahatı;
- kəndin sosial inkişafı;